

Píše Lucie Merhautová

(E*forum, 26. 05. 2014)

V monografii ***Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918-1938)*** [Rozdělené/sdílené kultury. Dějiny česko-židovsko-německých vztahů v Praze (1918-1938)], která vyšla jako 124. svazek mnichovského Collegia Carolina (2012), **Ines Koeltzschová** vychází především ze dvou premis: jednak nepokračuje v žádném z dominantních protikladných narativů o Praze – buď jako o městě (národních, kulturních, sociálních) hranic, nebo jako o multikulturním, symbiotickém prostoru –, jednak v návaznosti na koncept tzv. integrovaných městských dějin (integrierte Stadtgeschichte) a histoire croisée chápe pojem identity situačně, relačně a procesuálně, jako výsledek „přímých a nepřímých procesů interakce mezi jazykově a kulturně rozdílnými obyvatelkami a obyvateli města“ (s. 18-19). Čtyři kapitoly knihy představují rozsáhlé sondy, přičemž každá z nich by mohla být rozvinuta v samostatnou práci, avšak právě jejich usouvztažení dovoluje zachytit každodenní život a proměny kulturně, sociálně, politicky a nábožensky rozvrstvené pražské společnosti v jejich význačné dynamice. Zde se zaměříme jen na kapitolu třetí, věnovanou podobám mezikulturního prostředkování v daném období na příkladu intelektuálů a tisku. Reflexivním přístupem k pojmu prostředkování (Vermittlung) se autorka odlišuje od řady prací, jež zůstávají buď v – materiálem neproblematizované – rovině teorie, nebo které jakýkoliv kontakt automaticky pokládají za prostředkování, jehož výsledkem je málo zkoumaná mezikulturní výměna či „kulturní transfer“.

První dvě kapitoly publikace se zabývají diskursy a praktikami usilujícími o ustavení a prosazení jednoznačně etnicko-nacionálně definovaných hranic a skupin – první kapitola sleduje potlačení městské různorodosti a vícejazyčnosti demografie a statistiky při sčítání lidu, kapitola druhá zkoumá symbolická kladení hranic ze strany komunálních politiků čtvrtá je věnována rozkvětu Václavského náměstí a novým formám zábavy a trávení volného času, pro něž národní příslušnost nebyla rozhodující. Třetí kapitola nadepsaná *Překračování hranic* (s podtitulem Kulturní prostředkování v intelektuální veřejnosti) si v protikladu k předchozím všímá osobností, jež požadované jednoznačné národní příslušnosti propojovaly a v určitých momentech do jisté míry překračovaly. Heterogenní městská společnost je přirozeným prostorem mezikulturní výměny. Pro pražské intelektuály bylo sledování jinojazyčného tisku, publicistických i osobních rozprav a kulturních akcí každodenní realitou. Právě vzdělání a jazykově vybavení intelektuálové, „profesionálové městské kultury“ (Walter Prigge, s. 179), měli dispozici k prostředkujícím aktivitám. S odkazem na Christopa Charlea Koeltzschová upozorňuje na to, že i negativní diskuse či odmítání vzájemných (česko-německých, židovsko-nežidovských) vztahů přispívá k výměně, tedy že aktéry

ovlivňuje každá mezikulturní interakce, třebaže mnohdy jinak, než předpokládali. Konflikt stejně jako porozumění a výměna jsou inherentní součástí sítě vztahů. Autorka se v analytických pasážích ovšem zaměřuje na ty literáty, kteří prostředkování pojímali dialogicky, ptá se hlavně na to, proč prostředkující roli přijímali, jak ji pojímali a prezentovali. Vzhledem k tomu, že mnozí ze spisovatelů, novinářů, kritiků a překladatelů, kteří se pro prostředkování rozhodli, byli Židé, vyvstává nutně otázka po jejich osobní motivaci, jež je spojena s často proměnlivými rozvrhy vlastního židovství a podmíněna vícejazyčností, získanou v rodině a českých i německých školách.

Vybraní prostředníci nepředstavují „homogenní skupinu“, ti nejstarší započali svou literární dráhu před válkou a v meziválečném období již byli poměrně etablováni. Jejich centrální pozici v dobovém literárním poli zpodobuje i *karikatura* Adolfa Hoffmeistera, otištěná na titulní straně prvního čísla týdeníku Die Welt im Wort na počátku října 1933 pod názvem Prager Parnass von heute. Zachycuje české i německé spisovatele – symbolicky uprostřed Františka Langera s Karlem Čapkem, kolem nich jsou rozmístěni Walter Seidl, Oskar Baum, Rudolf Fuchs, František Kubka, Paul/Pavel Eisner, Otokar Fischer, Max Brod, Paul Kornfeld a Paul Leppin, v dolní části stránky je ke každému připojena „literární sebecharakteristika ve čtyřech slovech“. Časopis krátkodobě vydávali, obdobně jako v letech 1911/1912 Herder-Blätter, do Prahy se navrátil Willy Haas s Otto Pickem, jenž jako redaktor Prager Presse a ústřední překladatelská osobnost a prostředník na karikatuře chybí. Koeltzschová nejprve stručně představuje sociální a intelektuální zázemí zobrazených spisovatelů (literární tvorba a estetika zůstávají stranou). Za zmínku by stálo, že specifickým typem prostředníka z nejmladší avantgardní generace byl ostatně i zcestovalý a vzdělaný Hoffmeister, mj. přispěvatel Tribuny a řady avantgardních časopisů, redaktor Lidových novin, jehož karikatury od roku 1925 pravidelně provázely čísla Rozprav Aventina a který v rozhovorech a kresbách představoval zahraniční spisovatele překládané do češtiny (viz soubor rozhovorů Piš jak slyšíš, 1931) a ve třicátých letech spolupracoval s pražskými německými divadelníky. Zmíněnou základní řadu autorka posléze rozšiřuje o mnohá další jména a srovnává jednotlivé typy nejznámějších prostředníků – spisovatelů, kritiků a překladatelů Otto Picka, Rudolfa Fuchse, Pavla Eisnera, a také Františka Khola coby významného vydavatele překladů českých dramatiků do němčiny. V podkapitole nazvané *Zkušenost ambivalentnosti. K sebechápání židovských prostředníků* pak vedle sebe klade různé osobnosti a okruhy, ať již spojené s českožidovským hnutím, se sionismem či patřící k pražské liberální židovské populaci.

Krátká sebecharakteristika Pavla/Paula Eisnera „doma ve své zemi nikoho“ (Zuhause in seinem Niemandsland) podle autorky vystihuje „ambivalentní zkušenosti mnoha spisovatelů a překladatelů, kteří v Praze během první republiky usilovali o kulturní prostředkování“ (s. 185), poukazuje na „sít vztahů česko- a německojazyčných, židovských a nežidovských pražských intelektuálů a umělců, stejně tak produktivní jako plnou konfliktů“ (tamtéž). Mezi překážky a konflikty patřilo omezování členství německých spisovatelů v pražském Penklubu, záměry československé kulturní politiky

nebo rozdíly a napětí mezi německojazyčnými pražskými a mimopražskými autory (viz například kampaň proti Rudolfu Fuchsovi a jeho překladům Petra Bezruče a antologii české literatury, vedenou v roce 1935, či další antisemitské ataky na německy píšící židovské spisovatele oceněné československou státní cenou ad., s. 192-193).

Výsledky svých analýz Koeltzschová porovnává se závěry pozoruhodné a současně diskutabilní syntézy, monografie *Prague Territories* Scotta Spectora (2000), interpretující tvorbu příslušníků Kafkovy generace v kontextu nacionálních konfliktů před první světovou válkou. Souhlasí v jednotlivostech (např. v pohledu na Rudolfa Fuchse), polemizuje však s představou, že by prostředníci záměrně vytvářeli „společný projekt“ nazvaný „middle nation“ (s. 251), aniž však hlouběji reflektuje autorův teoretický model a srovnává jej se svým. Spector, opírající se o pojmosloví G. Deleuze a F. Guattariho se záměrem vytknout politický aspekt kulturní produkce, v příslušné kapitole o překládání a prostředkování nezkoumal tak různorodý materiál jako Koeltzschová (soustředil se na několik předních autorů-vrstevníků – Otto Picka, Rudolfa Fuchse, Maxe Broda, Franze Werfela a E. E. Kische); obdobně jako Koeltzschová upozornil na ideologický původ jejich tlumočnických aktivit, na jejich předpoklad v etnicko-nacionálně vymezené identitě, a více než ona akcentoval jejich potenciál proměnit kulturní oblasti. Spector na počátku tvrdí, že překladatelé a prostředníci „společně tvořili zvláštní druh ‚národa‘ mezi nepřátelskou českou a německou hranicí“ (*Prague Territories*, s. 196), v dalších pasážích pak upřesňuje způsoby, jimiž si prostředníci vytvářeli křehký prostor pro sebe – „vedle, avšak ne odděleně od Čechů a Němců“ (tamtéž).

Pojmenovat nejednoznačnou zkušenost prostředníků Koeltzschové napomáhá přístup sociálního historika Victora Karadyho, kladoucí důraz na kreativitu Židů v jejich úsilí o přizpůsobení se životu evropských většinových společností a zároveň o zachování vztahu k židovské tradici. Ambivalentní zkušenost nutně tříbila jejich reflexi nekoherentního a nestabilního moderního světa i osobních a kolektivních identit, což se samozřejmě projevilo i v umění. Jak poznamenává Koeltzschová, ať židovští intelektuálové v Praze volili příslušnost s kteroukoliv cestou (čechožidovství, sionismus, socialismus, náboženská tradice...), lze je „jen stěží přiřadit k jedinému konceptu identity, protože měli v závislosti na konkrétní životní situaci a rámcových politicko-společenských podmínkách rozdílnou, paralelní či časově posunutou zkušenost se svým židovstvím“ (s. 199).

Příklady překrývajících se identit Židů ve své zatím jedinečné knize *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938* (2005, přeprac. vyd. 2013) podává i Kateřina Čapková, na niž se Koeltzschová také částečně odvolává a sama ukazuje mnohvrstevnatost židovského sebevědomí ve zkoumaném období. Sleduje například hledání alternativy k rozdělovacímu nacionalismu v představě umírněně socialistického duchovního nacionalismu či národního humanismu u Maxe Broda a Felixe Weltsche, nebo aktivity členů Herderova spolku, kteří vydali v roce 1919 brožuru *Die jüdische Aktion*, odmítali pražský kulturní sionismus a myšlenku židovského národního státu a zasazovali se o život v diaspoře, odvolávali se však stále k tradici, k „starému

židovskému duchu“. Nové židovské sebevědomí projevovali i pražští členové židovského řádu B'nai B'rith, přesvědčeni jako Gustav Flusser nebo Friedrich Thieberger o nenahraditelné etické hodnotě židovské existence. Členové této sekularizované organizace, která se zasazovala o aktivní občanskou činnost Židů, solidaritu uvnitř komunity a zároveň podporovala integraci do většinové společnosti, často také prostředkovali informace o české kultuře německému publiku, například v měsíčníku B'nai B'rith, s nímž spolupracoval i literární historik Oskar Donath analyzující českou literaturu z hlediska vztahu k Židům. Projevem Donathova židovského sebevědomí požadujícího vzájemnost židovsko-nežidovských vztahů, jež bylo příznačné pro řadu členů řádu B'nai B'rith a nemuselo podle Koeltzschové souviset se sionismem, je tvrzení (v polemice s Rudolfem Fuchsem o výklad Bezručova antisemitismu), že Žid nesmí mít strach mluvit o antisemitismu ani se bát nařčení z „židovské přecitlivělosti“. Židům nemá být lhostejné, jak o nich smýšlí národ, „v jehož středu žijeme a s nímž jsme v neustálém kontaktu“ (s. 211).

Médiiem kulturního prostředkování byl především tisk, jemuž je věnována druhá část kapitoly. V periodikách Jüdischer Almanach, Židovský kalendář, Selbstwehr, Židovské zprávy publikovali nejen sionističtí spisovatelé obou řečí, ale i autoři, již měli blízko k česko-židovskému hnutí, a nežidovští autoři, kteří psali o židovských tématech. Z široké škály (většinou stranických) novin a časopisů, které vycházely v Praze, vyčleňuje Koeltzschová ta periodika, v nichž můžeme sledovat snahu o národnostní dorozumění. Po přehledové pasáži, v níž upozorňuje na vztahy konkurence i spolupráce, se věnuje časopisům Die Wahrheit a Přítomnost, přičemž objektivní hodnotu má především představení prvního z nich, jemuž dosud historici, bohemisté ani germanisté nevěnovali pozornost. Die Wahrheit vycházela mezi lety 1921–1938, zprvu jako tiskový orgán Evropského celního spolku, programově usilovala o německo-českou a židovsko-nežidovskou spolupráci, a to s výhledem na širší, středoevropský kontext a v něm probíhající debaty a politicko-kulturní proměny. Nadnárodní záběr souvisel i s jeho židovskými zakladateli a redaktory, Adalbertem (Bélou, Vojtěchem) Révem a Georgem (Jiřím) Mannheimerem. Diskusní charakter periodika je zřejmý i z anket, jež zde na různá témata vycházely, mimo jiné o národnostním dorozumění v roce 1925. Z literární oblasti v časopise defilují jména Maxe Broda, Oskara Bauma, Karla Čapka, Aloise Jiráka, Františka Kubky, Paula Leppina, Arne Nováka, Otto Picka, Ivana Olbrachta, F. X. Šaldy ad. V třicátých letech časopis sledoval situaci uprchlíků, publikoval texty emigrantů, kritizoval radikalizaci a antisemitismus na české i německé pravici v ČSR, neschopnost demokratických sil těmto tendencím účinně oponovat. Diskutována byla nutně i otázka identity německých Židů a udržitelnost německé kulturní orientace i po převzetí moci nacionálními socialisty v Německu. Otázka byla řešena opět v rámci národních identifikací – sionismu nebo konceptu německo- či česko-židovského. Vypovídající jsou odmítavé reakce, jež vyvolal esej Josepha Rotha „Der Segen des ewigen Juden“, přetištěný v časopise v létě 1934. Roth v něm připomínal, že nacionalismus je moderním a pravděpodobně pomíjivým jevem a obhajoval svobodu židovské pozice mezi rasami a národy.

Přes podporu demokracie, první republiky a T. G. Masaryka (Mannheimer byl autorem

divadelní hry ztvárňující Masarykovu válečnou politickou činnost ve švýcarském exilu) se redaktorům Die Wahrheit nepodařilo získat státní subvenci ani otevřenou podporu ze strany Hradu, či navázat kontakt s Kanceláří prezidenta republiky. Přes svou loajalitu k československému státu se židovská intelektuální elita postupně stále více dostávala do situací, v nichž se odcizovala českému a německému prostředí. Již v roce 1918 formuloval v časopise *Národ* Richard Weiner hořkou otázku *Kde moje místo?*, částečně v reakci na rozpravu o Fischerových *Přemyslovcích*, především jako „český spisovatel a žid“, cítící spontánní, citovou příslušnost k české kultuře. „Pocit náležitosti někam a k něčemu člověka mravně zakotvuje. Jen sobě – a nikomu jinému jsme odpovědni za odpověď na otázku po svém místě (...) Vylučovati z národa prostě pro jisté rodové zvláštnosti, za perhoreskování národních citů postiženého, toť stejně nespravedlivé jako pošetilé. Říkejte stokrát, že nemám práva zváti se Čechem; odpovím stokrát a jednou, že si toto právo s dobrým svědomím osobuji“ (v čtvrtém svazku Weinerových spisů *O umění a lidech* najdeme sice „třásničky“ z revoluční Prahy a z pařížské mírové konference, ale ne tento naléhavý článek).

Nacionálně-etnický konstruovaná identita představovala limit prostředkujících snah mezi českou a německou, židovskou a nežidovskou kulturou, nacionálně vymezené hranice a požadované identifikace se podle Ines Koeltzschové nedařilo překročit ani židovským intelektuálům, ani těm, kteří národní dialog podporovali z německé i české strany. To ukazuje i příklad levicově liberálního týdeníku *Přítomnost*, kterýrazil politiku národního porozumění, kritizoval šovinismus novinářů i pražských komunálních politiků (projevený např. v kampani proti německým mluveným filmům v roce 1930) a prosazoval německou kulturu jako organickou část kultury československé, její přijetí jako „naší“ německé kultury. I pro *Přítomnost* však byl „indiferentní postoj k národnosti či národní kultuře“ (s. 244) problematický. Koeltzschová se zabývá články k tomuto tématu z dvacátých a třicátých let (např. Kodíčkův článek *Židé mezi národy* z roku 1933; Peroutkovy články z let 1938–1939, v nichž Židy přirovnává například k „otravě cizí látkou“, proti níž se musí každý organismus bránit (s. 249); dokumentární texty Mileny Jesenské o uprchlících). Autorčin závěr se jeví jako pesimistický: „Intelektuálům se navzdory reflektujícím výkonům dařilo transcendovat nacionalistické diskursy a politické mocenské poměry jen omezeně. Veskrze se podíleli na diskursivní konstrukci jazykově-nacionálních a/nebo etnicko-kulturních společenství“ (s. 251). Od specialistů na statistiku a komunálních politiků se odlišovali tím, že tematizovali rozporuplnost a ambivalenci konstruktů národních identit.

Neúspěšnost velkých kulturně-politických cílů neumenšuje hodnotu prostředkujících snah, jejichž účinek je většinou jiný – konkrétnější a mnohdy překvapivý – než jejich programový rámec. Tyto aktivity a jejich působení zůstávají součástí kulturní paměti a je třeba je zkoumat i v jejich literárně-jazykových souvislostech (např. vliv překladu, časopiseckého kontextu, osoby tlumočnicka na proměnu textu a jeho interpretace, vztah mezi prostředkovanými texty a autory a českým či německým literárním kontextem apod.). Po roce 1918 došlo k velké mediální pluralizaci a diferenciaci; překladatelů a tlumočnicků byla široká plejáda, ne všichni byli Židé a řada z nich

prosazovala jinou kulturní orientaci než k německé kultuře (ať již domácí či zahraniční), silné byly hlasy anglo- a frankofilní. Otokar Fischer v přednášce *Židé a literatura* z roku 1933 konstatoval, že žádná čistá forma národní literatury neexistuje, protože umělecká tvorba vychází z nejrůznějších inspirací a setkání. Tématu cizince ve vlastní zemi a kultuře, typickém pro Fischera a ostatní židovské prostředníky, se z jiné perspektivy věnuje aktuálně studie Petra Málka, upozorňující na existenciální význam psaní v situaci nemožnosti zakotvení pro Richarda Weinera, v němž „nalézá svůj literární výraz univerzální cizota moderny“, a to „v rovině literárních postupů a prostředků“ (Petr Málek, „Kde moje místo?“ Richard Weiner a otázka židovské identity: moderní umělec jako cizinec, in: *Kultura a totalita. Národ*, eds. Ivan Klimeš – Jan Wiendl, Praha 2013, s. 323–353). Literárněvědná zkoumání projevů židovské kreativity a reflexivity v umění by mohla rozvinout autorčinu tezi o nemožnosti transcendence nacionálních identifikací a doplnit pohled obecně, kulturně a sociálně historický.

www.ipsl.cz